

Lapis József

Az Istenhez hanyatlás művészete – Ady Endre zsoltárai¹

Az eddigi Ady-recepcióban több ízben, például Imre László vagy Győri L. János munkáiban² szerepel az a kitétel, mely szerint Ady esetében főként az Ószövetség hatása figyelhető meg,³ s kevésbé az evangéliumé, illetve hogy Ady erőteljesen vonzódik az Ótestamentumhoz és annak Istenéhez.⁴ Bár az evangélium szerepén, illetve a krisztusi mintázat hatásának mértékén adott esetben lehet vitatkozni,⁵ kétségtelen, hogy az ótestamentumi mintázatok, toposzok és szereplehetőségek (mint például, hogy csak a legjellemzőbbet említsem, a prófétai, vagy, mint remélhetőleg látni fogjuk, a zsoltárosé) jelenléte sokkalta látványosabb. (A *halottak élén* kötet kései istenes ciklusának sem véletlenül lett az *Ésaiás könyvének margójára* a címe, jóllehet, a 14 versből több darab mutat egyértelműen új-, mint ótestamentumi allúziókat.)

Semmiképpen sem véletlen az sem, hogy a „zsoltár” kifejezés Ady Endre összegyűjtött verseiben, még ha nyilvánvalóan némiképp szórt jelentéssel is, de kb. harmincszor fordul elő. Hol műfajként, hol a Szentírás vonatkozó könyvére tett referenciaként, hol az énekmondó „zsoltáros” értelmében, hol vallásos, hitkifejező beszédaktusként, imaként. A zsoltár rendkívül jellemző ótestamentumi irodalmi forma (jóllehet, Mária és Zakariás énekét az Újszövetségben is zsoltároknak tarthatjuk). Ravasz László megfogalmazásában a *Zsoltárok könyve* „az ótestamentumi gyülekezet

1 Jelen dolgozat a 2019. november 15-én Balatonfüreden elhangzott előadás szerkesztett változata. A szövegben időnként szándékoltnak maradtak benne az előadásra jellemző nyelvi fordulatok.

2 IMRE László, *Arany és Ady istenélményének reciprocitása* = Uő, *Új protestáns önszemlélet felé. Cikkek, tanulmányok*, Bp., Kálvin, 2010; IMRE László, *Ady istenes verseinek idő- és értékarányai, valamint – irányai*, *Confessio*, 2019/1, 24–33; GYŐRI L. János, *A magyar reformáció irodalmi hagyományai*, Bp., Református Pedagógiai Intézet, 1998; BARTA János, *Vallási élmény, életélmény és küldetésstudat Ady lírájában* = Uő, *Évfordulók*, Bp., Akadémiai, 1981, 167–168.

3 GYŐRI L., i. m., 167.

4 IMRE, *Arany és Ady istenélményének ...*, i. m., 60.

5 A kérdéskörhöz ld. még IMRE, *Ady istenes verseinek ...*, i. m., 25–28.

istentiszteleti énekeskönyve”, a vallásos szemlélet ószövetségi költői kifejezése.⁶ (Tegyük azonnal hozzá, hogy a keresztény értelmezések szerint a *Zsoltárok könyve* ugyanakkor a leginkább evangéliumi ószövetségi könyvek egyike, a „jó hír” legmarkánsabb hordozója.) A zsoltárok születéséhez az alkalmat a kultusz, a kultikus esemény adja: az ember találkozása Istennel.⁷ S ilyenformán az adott zsoltár alkalmassága egyben igencsak széles értelemkörrel jár együtt. A zsoltárok előtt szereplő „Dávidé” jelzés például nem elsősorban arra utal, hogy egy individuum által szerzett, adott személyes helyzetben kifejezett műalkotásról van szó, hanem arról, hogy hogyan imádkozik a király az adott találkozás-helyzetben, milyen az ideális király viszonyulása, hogyan imádkozzunk a hálaadás vagy a kétségbeesés szituációiban. (Jézus Krisztus halála előtt, amikor az evangélium az „Elói, elói, lámá sabaktáni, Én Istenem, én Istenem, miért hagytál el engem” sorokat mondja, akkor nem más történik, mint hogy Krisztus a keresztfán a 22. zsoltárt imádkozza – ebből származik az idézet. Amiként a zsoltár későbbi szakaszai előrevetítik Krisztus addigra beteljesült sorsát, úgy ez a zsoltár-ima egyben hitvallás és önkijelentés is.⁸) A később szóba kerülő *Istenhez hanyatló árnyék* című vers a 109. zsoltárra íródik rá – a 109-ediket átokzsoltárnak nevezik, s ebben a szövegben ismét csak benne van az a kiterjesztett értelem, mely szerint a király ne gondolja, hogy ő sohasem lesz rákényszerítve, hogy ebben a helyzetben szólaljon meg: a hamisan megvádolt helyzetében.⁹

Belátható, hogy ha a *Biblia* Pszalteriumára gondolunk, akkor egy, az Ady-féle költői világhoz közelállónak tűnő, zaklatott, elkötelezett, de bizonytalansággal, önmagába és akár a Másikba, a kommunikációs csatorna másik oldalán álló transzcendens Te-be vetett kétellyel teli szöveggörpust kapunk. Elmondhatjuk, hogy a Szentírásban a zsoltáriróadalom az, amely Isten és ember párbeszédének legmarkánsabb és legerőteljesebb megjelenési formáját jelenti. „A zsoltárok lényegileg Izrael hitének Istenhez szóló megnyilvánulásai, s ezt a szerepüket azért töltik be tökéletesen, mert ennek a hitnek a teljes skáláját felvonultatják az istendicséret magasságaitól egészen a düh és a kétely mélységeiig.”¹⁰ (A párbeszédesség legerőteljesebb megnyilvánulása az, hogy fölcsendül bennük „az evangélium hangja”, Isten jó híre.) Ha pedig figurákról gondolkodunk, akkor az sem lesz meglepő, hogy az Ady-féle perszóna szívesen kapcsolódik, „dörgölőzik” hozzá a dávidi figurához, az eredeti és típusadó zsoltároshoz – s itt teljesen lényegtelen az a történetkritikai meglátás, mely szerint a zsoltárok szerzősége aligha köthető a történeti Dávid királyhoz. Ahogyan Ady esetében is az istenes verskörpuszból kirajzolódó arcról és az ezekből kihallott hangról beszélünk, úgy a *Zsoltárok könyve* Dávidnak tulajdonított szövegei is elének állítanak egy markáns Dávid-alakot. A két figura árnyéka ugyanakkor nem fedi egymást, a leegyszerűsítésnél durvább félreértés volna az a fölvetés, mely szerint Ady számára kényelmes és jól belakható *szerep* lett volna a Dávid-zsoltárosé.

Nyilvánvaló, hogy amikor figurákról szólok, akkor leginkább elkerülni igyekeznék azt, hogy lelkialkatokat vessek össze, az életrajzi Adyét és Dávid királyét, illetve legkevésbé az érdekel, hogy a

6 RAVASZ László, *Ószövetségi magyarázatok*, Bp., Kálvin, 1993, 7.

7 RAVASZ, i. m.; NÉMETH Áron, „*Királyok zsoltára, zsoltárok királya*”, *A 72. zsoltár előállása és teológiája a Zsoltárok könyve redakciójának tükrében*, Kolozsvár, Exit, 2018, 14.

8 Vö. Gerhard LOHFINK, *Jézus utolsó napja, Ami a passió során valóban történt*, ford. KOCSEI György, Bp., Kairosz, 2010.

9 A héber és ógörög nyelvű szövegek megértésében, illetőleg az ótestamentumi zsoltárok értelmezésében Enghy Sándor teológus professzor nyújtott rendkívül hasznos szóbeli segítséget, munkáját ezúton köszönöm.

10 Walter BRUEGGEMANN, *A hit a Zsoltárok könyvében*, ford. GÖRGEY Etelka, Bp., Kálvin, 2008, 17.

Somos Gyula: Gerrit Achterberg: Az éjszaka üregeiben. Cegléd, 2015.

költő mennyire találja rokonnak vagy épp idegennek a zsoltáros király alakját. Érdekes lehet ugyanakkor az, hogy ezek az Ady-szövegek miképpen írják át, miképpen fordítják le, s ekképpen tehát miként teremtik újjá a Dávid-figurát egyfelől, a zsoltáros és az Isten kapcsolatát, s ekként magát az Isten-alakot is másfelől. Elmondható, hogy a zsoltárköltő Dávid több szempontból is olyan típust mutat, amellyel az Ady-arc láthatóan szívesen néz szembe, a zsoltárszövegek pedig több részletben is olyan pretextust jelentenek, amelyek az Ady-líra számára izgalmas dialóguspartnerként szolgálnak. Dolgozatomban elsősorban ez utóbbi néhány szöveghelyre szeretnék fókuszálni, s közben azon is elgondolkodni, hogy a zsoltár-forma megidézése milyen módon teremti meg az Istenhez fűződő viszony megszólaltatását, illetve mit mondanak ezek a művek ember és Isten kapcsolatáról.

Mielőtt két konkrét zsoltár-dialógusra térnék rá, hadd szóljak pár szót előbb a bibliai zsoltárok teológiai szerkezetéről. A *Zsoltárok* könyvének gazdag teológiai értelmezéshagyományából most alapvetően két mozzanatot látszik érdemesnek kiemelni. Az egyik az, hogy Ady Endre istenes verseinek a recepcióban kanonizált „spekulatív” megtérésnarratívája, amely a biografikus motívumoktól függetlenül a költeményekből rajzolódik ki előttünk, tulajdonképpen strukturális párhuzamban áll magának a zsoltárnak a felépítésével. A megtéréstörténet stációit úgy írhatjuk le, mint a hit

átélésének az élményétől a kételyen át a megbizonyosodásig tartó ívet.¹¹ A zsoltárok esetében a kanonikus, tipikus szerkezet pedig nem más, mint a „meggyőződés – elbizonytalanodás – új meggyőződés” dinamikája.¹² Tanulság lehet tehát az, hogy a bizonytalanság mind az ótestamentumi zsoltárok, mint az Ady-féle istenes szövegek lényegi mozzanata és meghatározó strukturális eleme. (Ez nyilván csak mint általános séma, és nem mint mindenkor alkalmazható értelmezési kulcs lehetséges egyik és másik esetben. Walter Brueggemann amerikai protestáns teológus maga írja a zsoltárokról szóló könyvében, hogy „a beszélő helyzetétől és szándékától függően” akár ugyanazt a zsoltár érthetjük és alkalmazhatjuk a bizonyosság megvallása és a kétely közegében is. Ő egy olyan sémát kínál, amelyben beszéd és élethelyzet, avagy „határtapasztalat” és „határkifejezés” [Ricoeur] egymáshoz közelíthető.¹³)

A másik kiemelendő jellemző az, hogy a zsoltárokból az egyéni és a közösségi jelleg egyaránt jelen van, és egyaránt lényegi. Ha Adynak olyan költeményeire gondolunk, mint a régiség(ek) költészetnyelvének megidézését, termékenyítő használatát a modern költészetnyelvvvel integráló és átszajátító *Krónikás ének 1918-ból* vagy a *Magyar jakobinus dala*, akkor egy olyan tradíció felevenítéséről beszélünk, amelyben az én- és a közösségi mi-beszéd nehezen, vagy egyáltalán nem elkülöníthető. Nem egy közösség nevében szóló énköltészetről, nem képviselőtről beszélünk ebben az esetben, hanem közösségi megszólalásról, amely azonban egyszersmind szükségképp pontszerűen személyes is. A zsoltárok esetében mind Ravasz László, mind Brueggemann közösségi és egyéni elem összeolvadásáról beszél (akár a hálaadásban, dicsőítésben, akár a panaszban, a nyomorúság megvallásában): „ki a zsoltár alanya? Ki énekel a zsoltárban?” A gyülekezet vagy a hívó? „Ez nem két különböző dolog, amit vagy-vaggyal el lehet választani egymástól. Ez a kettő egy.”¹⁴ Illetve: „a hit szempontjából a személyes és közösségi vonások tulajdonképpen egyik.”¹⁵ A zsoltárok a lét peremére szorítottak fájdalmát kiáltják az igazságért, s ekként a társadalmi szempont mutatkozik meg bennük.¹⁶ Érdemes tehát a zsoltárköltészet esetében egyfelől a közösségi jelleget, másfelől a szociális elköteleződést is hangsúlyozni.

Adynak két olyan költeménye van, amely mottójául a *Zsoltárok könyve* valamely passzusát adja meg:¹⁷ mindkettő *A menekülő élet* kötet Istenhez hanyatló árnyék ciklusában: a 71. zsoltárhoz íródott, de szövegiségében a zsoltárhoz kevésbé kötődő *Bosszús, halk virágének*, valamint a 109-hez kapcsolódó *Istenhez hanyatló árnyék*. Dolgozatomban csak az utóbbiról szólok részletesebben, az előbbiről most csak annyit jegyeznek meg, hogy abban az organikus virág-metaphorika jeleníti meg a zsoltár azon élettapasztalatát, amely szerint az öregektől a fiatal vetélytársak igyekeznek megszabadulni, megpróbálják őt háttérbe szorítani. A bibliai zsoltáros azért imádkozik, hogy vénsége idején

11 HERCZEG Ákos, *Hitélmény és retorika, Közelítések Ady „istenes versei”-hez*, Alföld, 2018/3, 52.

12 BRUEGGEMANN, i. m., 6.

13 *Uo.*, 30–31.

14 RAVASZ, i. m., 12.

15 BRUEGGEMANN, i. m., 31.

16 José Porfirio Miranda nyomán BRUEGGEMANN, i. m., 13.

17 Imre László írja, hogy „[m]élyen lutheri az imaverset író Adyban, hogy az Istent az igében és sehol máshol nem keresi és nem találja meg. (Innen a sok mottó, idézet, átfogalmazás és a hihetetlenül kiterjedt és állandó bibliaolvadás.)” IMRE, *Arany és Ady istenélményének ...*, i. m., 64.

is tartsa meg őt az Úr kegyelmében, míg az Ady-vers kihívó, számonkérő, szemtelen hangja kevésbé könyörgő: saját hű vénség-virágát kellően értékesnek tartja ahhoz, hogy a gyötrő „kölyök-virágok” mellett neki is maradjon hely a világban, Isten parkjában („De addig, ugye, mosolyogjak / S tovább virítsak Te szép, álnok, / Nagy parkodban, / Miként a fiatal virágok.”).

Az *Istenhez hanyatló* árnyék című vers lett, mint említettem, *A menekülő élet* kötet istenes ciklusának a címe is (eredeti megjelenése: *Nyugat*, 1911. augusztus 16.). A címben foglalt kép talányos és izgalmas. Pretextusa nem kérdéses, a költemény mottójának ajánlása a *Zsoltárok könyve* 109. részéhez utal minket, szó szerint a *Károli-biblia* fordításában. Ady rendre a régi Károli-kiadás szövegét veszi alapul,¹⁸ s nem az 1908-as revideált szövegváltozatot. (A két textus különbségei markánsak is lehetnek adott esetben.) Érdeemes picit utánamenni a kép bibliai kontextusának.

A héber צַל „cél” (árnyék), illetve הצֶלַע „köcél” (mint az árnyék) többféle jelentésmezőben és jelentésárnyalattal fordul elő a Szentírásban, de úgy, mint az elmúlás, az élet tűnékenységének szimbóluma elsősorban három helyen: a *Zsoltárok könyve* három helyén: 102,12; 144,4 és 109,23. Mindhárom esetben a hanyatló, megnyúló árnyék érzékletes, látványiségében megragadható képe jelenik meg. A 102. zsoltár szembeállítja a halandó és mulandó embert az Isten örökkévalóságával. A tűnékenység kerül szembe a maradandósággal, és mint látjuk, itt, valamint a 144-ben a napok hanyatlásáról, árnyékszerűségéről van szó. A 102-ben az ember elszárad, romlik, mint a növény (a fű), a 144-ben olyan, mint a lehelet vagy a hiábavalóság, hiúság: elszáll, nem marad nyoma.¹⁹ (Az itt szereplő הֶבֶל – hiábavalóság, lehelet, hiúság – szó az, amely a *Prédikátor könyvének* híres nyitányában is megtalálható: „Minden hiábavalóság!”)²⁰

Az Ady-vers mottójaként idézett 109,23 annyiban mindenképpen eltér ezektől, hogy ebben a szakaszban maga az emberlét hasonlatos az esti árnyékhoz – a megnyúlt késői árnyék áll párhuzamban az öregséggel, az öregedő emberrel. A szakaszban három dologra érdemes elsősorban figyelni.

Először is a már említett esti árnyékre, árnyék-létre mint az elmúlás állapotának jelölőjére. Ennél azt érdemes szem előtt tartani, hogy az ószövetségi szövegekben a szó konnotációjában az Istenközelség, az Isten védelme is benne van: az árnyék rendre Isten (szárnyainak) árnyéka is. A mulandósággal párban az ember estéjében Isten megtartó jelenlétének ígérete is ott van. Walter Brueggemann írja, hogy a „Zsoltárok könyve kánonba emelése a reménység aktusa, ez a reménység azonban éppen a veszteségben és a sötétségben gyökerezik, ahol Isten – meglepő módon – jelen van”. Emiatt a gondolat miatt felforgatóak a zsoltárok: arra hív, hogy nézzünk szembe a sötétséggel, a sajátunkéval és a másokéval.²¹

Másodszor, fontossá válik a hanyatlás vagy megnyúlás képe: a *Septuaginta* a klinó (κλίνω) görög „hajlás”, illetve ἐκκλίνας hajlik, elhever szót használja,²² s láthatóan a Károli-fordítás erre épít, amikor

18 *Szent Biblia*, ford. KÁROLI Gáspár, Kőszeg, Reichárd Károly, 1840.

19 Czanik Péter szerint „[í]gy vehetjük tudomásul halandóságunkat. [...] A napi tapasztalat mutatja az emberi élet törékenységét. De ez a vers nem önmagában áll, hanem beágyazva abba, hogy áldott az ÚR, az én kősziklám, és abba, hogy Isten törődik az emberrel.” CZANIK Péter, *Ünnepeljünk! A 120–150. zsoltár magyarázata*, Bp., 1999, 144. [Kiemelés az eredetiben.]

20 Vö. A. A. ANDERSON, *The New Century Bible Commentary, Psalms (73–150)*, Grand Rapids–London, Eerdmans–Marshall, Morgan&Scott, 1992, 569.

21 BRUEGGEMANN, i. m., 10–11.

22 DR. VARGA Zsigmond J., *Újszövetségi görög-magyar szótár*, Bp., Ref. Zsinati Iroda Sajtóosztálya, 1992, 546.

hanyatlásról beszél: „Mint az árnyék, mikor elhanyatlik, el kell mennem: s ide s tova hányattatom, mint a sáska.”²³ A héber bibliában a נִטְוֶה „nátá”, kinyújt, nyúlik kifejezés szerepel viszont e helyen,²⁴ ami azért érdekes, mert egyebek mellett ez a szó található ott, ahol a Deuteronomiumban az olvasható, hogy „És kihozott minket az Úr Égyiptomból erős kézzel, kinyújtott karral.” A megnyúlt (illetve elhanyatló) árnyék kifejezésben tehát ugyanaz a gyök szerepel, mint az Úr kinyújtott karja kifejezésben – ami nem véletlen egybeesés, s az Úr általi vezettetésre is utal.

Amikor Ady „Istenhez hanyatló árnyék”-ot ír a címbe, akkor a képet tulajdonképpen az *Zsoltárok könyvének* és az Ószövetségnek a tág jelentésmezejébe írja bele, illetve ami az ótestamentumi textusban mint hagyományozódó jelentésréteg van benne, az az Ady-vers címében explicit tartalomává válik, előtérbe kerül: a hanyatlás szóválasztásban az elesés, a megtörés, a vég képzete van benne, de ez nem a semmi felé történik, hanem Isten előtti, Istenhez tartó elhanyatlás. Nem véletlen, hogy Ady a 109. (s nem egy másik, a képet szintén hasznosító) zsoltár vonatkozó részét jelöli meg pretextusként, amely bár hasonló módon tartalmazza az árnyék-hasonlatot, mellé nem az ember hiábavaló, eltűnő, elromló jellegét hangsúlyozza, hanem a rá következő sáska-képben a sodródó, bizonytalan, vándorló létállapotot, vagy akár létmódot. Ez tehát a harmadik jelenség, amit a zsoltártextusban ki kell emelni, s a Károli-szövegnek az új fordításhoz képesti pontosabb voltát hangsúlyozni. A sáskához kapcsolódó ige mediopasszív alakban van: valamit csinállok, de velem is csinálják azt: alany is vagyok, de nem az egyetlen vagy akár nem az igazi alany. Továbbá, mint a sáska, amelyet a fölzavarással erre kényszerítenek. A „hányattatom” fordítás nagyon szépen adja vissza ezt az összetett jelentésréteget, azt, hogy hanyatlásom és sodortatásom is az Úrtól van, mert nem lehet másképpen. Ady versében ez az összefüggés tovább erősödik akkor, amikor az utolsó strófában a „sáska” a vers zárlataként a „[senki] másba” rímpárt kapja, az Úrra vonatkozóan.

A 109. zsoltár a „nem bűnös”, az ártatlanság megvallása, a vádak és vádolók elleni küzdelem megjelenítése:²⁵ a keret Isten segítségül hívása ehhez, közben pedig a vádlók elátkozása is megtörténik (kétféle értelmezése van: az egyik szerint a zsoltáros maga fogalmazza meg a szörnyű átoksört ellenségeire, a másik pedig éppen az, hogy vádlóit idézi).²⁶

Az Ady-versből a zsoltár bosszú-része, az átokmondás teljesen kimarad, s ahogyan a *Bosszús, halk virágének* esetében is említettem, elsősorban az alapszituációt tartja meg, illetőleg itt a könnyörgés-keretet. Az *Istenhez hanyatló árnyék* a bizonytalanság vers-zsoltára, a hit peremére sodródott, az onnan visszafordulni vágyó ember hangján szól. Az első strófa a teljes bizonytalanság és képtelenség felmutatása: „Akaratomból is kihullasz, / Én akart, vágyott Istenem”, olvassuk a paradox sorokat, amely azért erős felütés, mert eszerint már nem a hit mint olyan, hanem annak akarása és vágya bomlik meg, párhuzamban az én, az identitás bizonytalanságával: „Már magamat sem ismerem /

23 Ugyanez a rész az 1908-as revideált Károli-verzióban: „Úgy hanyatlom el, mint az árnyék az ő megnyúlásakor; ide s tova hányattatom, mint a sáska.” A 2014-es református új fordításban: „Mint megnyúlt árnyéknak, úgy kell elmennem, elsöpörnek, mint a sáskát.” Egyes értelmezők, mint például Derek Kidner szerint a „lesöpör”, „leráz” értelem a pontosabb a sáska esetében, mint az ide- s tovahányódás. Vö. Derek KIDNER, *Psalms 73–150*, London, Inter-Varsity Press, 1975, 110. Ld. még: ANDERSON, i. m., 765.

24 POLLÁK Kaim, *Héber-magyar szótár*, Bp., 1881, 234.

25 Leslie C. ALLEN, *Word Biblical Commentary 21, Psalms 101–150*, Nashville, Thomas Nelson Publishers, 2002, 100.

26 RAVASZ, i. m., 190.

S Hozzád beszélni rontás fullaszt.”²⁷ A versbeszélő maga mögött hagyja a zsoltáros meg nem kérdőjelezett elköteleződését: a zsoltármondót ellenségei beszédei megrontani igyekeznek, de az Úr megszabadíthatja belőle. Az Ady-versben a rontás már magát az Istenhez intézett beszédet érinti: tulajdonképpen az ima maga korrumpálódik, az Istenhez szólás csatornája és keretei bizonytalanodnak el. Ennek folyománya a „már-már jajomból kihagyom / Neved, mely szebb minden nevednél” passzus is, amely szintén olyan kondíciót mutat, amely vésesebb a zsoltárosénál (nála azt olvassuk: „De te, Uram, cselekedjél jól velem a te nevedért: mivelhogy jó a te irgalmasságod, szabadíts meg engemet.” Azaz itt éppenséggel bennefoglaltatik a „jaj”-ban az Úr neve.).

A harmadik strófa némiképp címzettet vált, hiszen a „Szent Képzelés” lesz a megszólított – a hit peremén, vagy tán azon is túl járunk, amikor tulajdonképpen a hit fikcionalitása tételeződik: jóllehet, Nietzsche parafrázálva, a hit mint hasznos és vágyott, az életvalóságra hatással bíró fikció jelenik meg: „ki létlenül is leglevőbb”. A strófa végére eljutunk vagy visszajutunk az akarás akarásáig, az „akarom, hogy hited akarjam” sort az „akaratomból is kihullasz” sor visszaforgatásaként, visszavonásaként, ellentételezéseként érthetjük, hiszen a megelőző „Meghajlok a szent Szined előtt” sor a radikálisabb állapotváltozásra utal, s egyben már a címben foglalt trópus előrevetítése is. A „Szent Képzelés”-t ugyanakkor érthetjük úgy is, mint ami az érzéki megtapasztalhatósággal szemben egy másik megtapasztalásnak a jelölője: ilyen értelemben kevésbé az imaginatív, mint inkább a láthatatlan, de jelenvaló jellege kerül előtérbe.

A negyedik strófa a sorsfordulat – a hit-perem-lét felől a hitben-lét felé való elmozdulás vágyának – okaként a határhelyzet nevezi meg, az élet veszélyét: „Mert kockán van az életem, / Mint árnyék, mikor elhanyaglik.” A talányos kép bibliai összefüggésrendszeréről, illetve a kép érzéki látványi oldaláról már esett szó: az elhanyagló árnyék tehát itt a lemenő nappal megnyúló, elterülő árnyékra utal. De az Ady-vers képe sűrű, az árnyék óhatatlanul az ember-lét, az önmagának csak árnyéka ember jelölője is – lásd: már magamat sem ismerem. A sáska-képre is utaltam korábban, de érdemes hangsúlyozni, hogy az Ady-szövegben a hányattatás egyszerre utal az Istentől vezetetlenségre, sodródásra, ám az Isteni erő jelenlétére is. A vers vége meglehetősen egyértelműséggel jelenti ki annak belátását, hogy az Úr az egyetlen. Ezzel az Ótestamentum alapbelátásához térünk vissza: az Úr az, aki van, rajta kívül nincsen más – de ez az, amit az engedetlen Izráel rendre elfelejt, s vészidőben (amely vész nyilván sosem független az Úrhoz való viszonytól) találnak újra vissza Istenükhöz. Az Ady-vers lezárása ezzel együtt nem éppen a felszabadult, hitében újra megerősödött lélek szólama, hanem inkább a vezeklő, bűneit látó és belátó, a nagyobb erő előtt nehéz sorsát felismerve meghajló, a tiltás parancsába szinte gyermeki módon, fejét lehajtva belenyugó emberé: „Mert csak Tenéked van erőd / S mert nem láttam régen előbb: / Nem szabad hinni senki másba.”

27 Szóba hozhatjuk e ponton *A halottak élén* kötet Ésaías könyvének margójára ciklusában található *Nem csinálsz házat* című verset, annak arcvesztéssel járó „híres harc”-át is. A „híres harc” a költemény párhuzamos szerkezetében tehát az önmagától való elidegenedés folyamatával azonosul: az én híres, azaz tulajdonképpen jellegzetes, emblematis, identitásmegalapozó és -jelölő harcom az, hogy nem ismerem magamra, hogy idegenné válok a magam számára, és nem lesz otthonommá semmi a világban. A művet részletesen értelmeztem alábbi tanulmányomban: *Ady Endre ószövetségi ihletésű verseinek margójára*, Szépirodalmi Figyelő, 2019/10, 68–77.